

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ТА СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ (1921-1991 РР.)

Література:

1. Баран Б.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985. Львів, 1997.
2. Гісем О. Історія України. Тернопіль, 2019.
3. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945. Упор. Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.] ; Ф.Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.
4. Калініченко В. Історія України. Частина 3: 1917-2003 рр. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. 628 с.
5. Політична історія України. ХХ століття: У шести томах. Т.6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). Київ, 2003.
6. Турченко Ф. Г., Каганов Ю. О., Турченко Г. Ф. Історія України (1914–1945): підручник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра. Запоріжжя : Гельветика, 2020. 368 с.

Входження України до складу СРСР

Після завершення громадянської війни радянські республіки мали статус незалежних держав. Такий статус мала й УСРР. Однак це була імітація державності, оскільки на території радянських республік поширювалися закони Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР) і саме з Москви здійснювалося управління країною. Механізм влади був простий: Російська комуністична партія (більшовиків) взяла на себе всю повноту влади і визначала внутрішню і зовнішню політику держави. Республіканські ж партійні організації були складовою РКП(б) і виконували волю більшовицького Центрального комітету.

У роки громадянської війни радянські республіки позбулися суверенних прав у галузі військової, економічної і дипломатичної діяльності. Центральні відомства, розташовані в РСФРР, не враховували в достатній мірі інтереси республік, розглядаючи їх як адміністративно-територіальні одиниці. Наростання відцентрових сил свідчило про необхідність вироблення більш гнучких форм союзних відносин.

З'їзди Рад радянських республік схвалили проекти Декларації про утворення СРСР і Конституції СРСР. 30 грудня 1922 р. відбувся I з'їзд Рад СРСР, що проголосив утворення Союзу, до якого увійшли Російська і Закавказька федерації, Українська і Білоруська РСР.

Союзний договір 1922 р. мав бути міжнародним договором. Однак його ніхто ніколи не затверджував і не підписував. Замість нього в Конституції 1924 р. з'явився розділ "Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік", а Конституція – це внутрішній, а не міжнародний юридичний документ.

У складі СРСР права радянських республік ще більше звузилися. У підпорядкуванні Центру залишилися найважливіші функції: зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні відносини, армія, флот, засоби зв'язку, транспорт. Республіканський уряд мав право керувати внутрішніми справами (звітуючи при цьому перед центральними органами), вирішувати деякі питання у сільськогосподарській галузі, у галузі освіти, охорони здоров'я

тощо. Однак позитивним було те, що визнавалася територіальна цілісність України, її власні, хоч і обмежені у своїх правах, органи управління. Україна стала чітко окресленим національним і територіальним утворенням, що відображало її національну самобутність.

Складові радянської модернізації України: індустріалізація, колективізація, масові репресії, "культурна революція".

У грудні 1925 р. відбувся XIV з'їзд ВКП(б), який проголосив курс на індустріалізацію СРСР. Наступний, XV з'їзд, у 1927 р. визнав пріоритет державного плану над ринком, що означало згортання непу і знищення товарно- грошових відносин. На думку Сталіна, плани повинні були мати не прогнозуючий, а директивний характер, тобто бути обов'язковими для виконання. Передбачалося досягти 19 % щорічного приросту промислової продукції, а в 1929 р. XVI конференція ВКП(б) затвердила ще вищі темпи розвитку. Противники надзвичайних заходів і штурмівщини – М. Бухарін, О. Риков, М. Томський та інші – були оголошені "правим ухилом" і під час "чистки" партії виключені з її лав. На основі показників першого п'ятирічного плану на 1928/29 – 1932/33 рр. відповідно були розроблені плани економічного розвитку України, затверджені XI Всеукраїнським з'їздом Рад.

Перша п'ятирічка становила суму річних планів, які постійно коригувалися у бік збільшення. Для України встановлювалися напружені темпи зростання важкого машинобудування, хімічної промисловості, видобутку електроенергії. Фактично закріплювалася дореволюційна структура господарства, розрахована не на впровадження нових технологій, а на використання енергетичних і сировинних ресурсів.

На тлі світової економічної кризи 1929–1933 рр. створювалося враження швидкого економічного прогресу в СРСР. Це породжувало в більшовицьких лідерів бажання ще більше напружити сили народу і здійснити великий стрибок у соціалізм. Сталін установив темпи приросту промислової продукції на другий рік п'ятирічки 32 %, а далі – 45 %. Така "надіндустріалізація" не підкріплювалася реальними можливостями. Окремі галузі економіки розвивалися з випередженням, інші відставали. Унаслідок цього на новобудовах не вистачало коштів, кваліфікованих кадрів, устаткування. Для залучення нових ресурсів використовувалися будь-які заходи.

Джерела індустріалізації: доходи державного сектору економіки; доходи від державної монополії на зовнішню торгівлю, збільшення експорту сировини і сільгосппродукції за кордон; "ножиці цін" між промисловою продукцією і сільгосппродукцією; націоналізація промисловості, ліквідація приватного сектора економіки (згортання непу); скасування конвертації червінців, інфляція; збільшення норм виробітку при збереженні існуючих зарплат; подовження робочого дня; колективізація, "розкуркулення"; примусові державні позики; праця в'язнів; трудовий ентузіазм, стаханівський рух; підвищення цін на винно-горілчані напої; продаж за кордон національно-культурних цінностей; антирелігійна кампанія, пограбування церков; збільшення прямих і непрямих податків; запровадження карткової системи розподілу продуктів і предметів першої необхідності, зниження життєвого рівня населення.

Радянське керівництво, взявши курс на модернізацію промислового потенціалу країни, одразу зіткнулося з трьома проблемами: коштів, сировини і робочих рук для розвитку індустрії. Одержати все це можна було від селянства, що становило переважну більшість населення. Однак селянин-власник був незручною і небажаною фігурою для партійно-державного апарату, який від імені народу розпоряджався промисловістю. Держава не могла забезпечити прискорені темпи індустріалізації, маючи справу з мільйонами одноосібників. Маючи певний мінімум засобів виробництва, він мало залежав від державних структур. Доки селянин сам вирішував, що йому сіяти і що відвозити на ринок, від нього залежала держава, якій треба було нагодувати місто та армію. Ось чому під приводом турботи про піднесення добробуту сільського населення партія хотіла створити на селі контрольоване колективне господарство.

Але в сталінських планах колективізація – це не лише зручний засіб забезпечення населення міст та армії продовольством, а промисловістю – сировиною і робочою силою. Крім цього, вона мала суттєво сприяти зміцненню соціальної бази диктатури пролетаріату: з одного боку, колективізація стимулювала процес пролетаризації селянства (процеси розкуркулювання і розселяння), з іншого - разом із індустріалізацією вона відкривала шлях до ліквідації багатокладності в економіці.

Перший п'ятирічний план передбачав, що в Україні в колгоспи буде об'єднано 30 % селянських господарств. Але вже на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б) було взято курс на суцільну прискорену колективізацію. Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор підтримав пропозицію завершити колективізацію протягом одного року. Резолюція пленуму "Про сільське господарство України і про роботу на селі" передбачала в Україні найвищі темпи колективізації з усіх союзних республік. У січні 1930 р. Україну віднесли до групи регіонів, де колективізацію планувалося завершити восени 1931 – навесні 1932 р.

У процесі колективізації можна виділити кілька етапів:

✓ 1929–1930 рр. – час прискореної колективізації, яка перетворилася, по суті, на комунізацію; у колгоспи забирали все: реманент, велику рогату худобу, коней, птицю; ситуація ускладнювалася надмірними зусиллями місцевої влади: на 20 січня 1930 р. у республіці було колективізовано 15,4 % селянських господарств, а на 1 березня – 62,8 %; у багатьох місцях відбулися антирадянські виступи селян, село поринуло у вир самознищення. Селянство почало продавати або забивати худобу, ховати чи псувати реманент. У 1928–1929 рр. в Україні було знищено до 50 % поголів'я худоби;

✓ 1930 р. – маневр сталінського керівництва з перекладенням відповідальності на місцеві партійні й радянські органи (стаття Й. Сталіна на початку березня 1930 р. "Запаморочення від успіхів", постанова ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. "Про боротьбу з викривленнями партійної лінії у колгоспному русі"). Почався масовий вихід із колгоспів. Восени 1930 р. в колгоспах залишилося менше третини селянських дворів, причому переважно незаможницьких;

- ✓ 1931–1933 рр. – новий етап суцільної колективізації, прискорення її темпів, закінчення в основному колективізації в Україні (колективізовано 70 % дворів);
- ✓ 1934–1937 рр. – завершальний етап колективізації. У 1937 р. колгоспи мали 96,1 % посівних площ.

Важливим елементом колективізації було так зване "розкуркулення", а фактично, розселяння села. Спочатку, у 1927–1928 рр., до заможного селянства застосовувалася політика обмеження – збільшували податки, обмежували оренду землі, забороняли використовувати найману працю, купувати машини, реманент. У квітні 1929 р. Сталін визначив нове стратегічне завдання – перехід від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу.

1929 рік – рік "великого перелому" – став одночасно переможним для Й. Сталіна в боротьбі за владу. Він повністю підпорядкував собі партію, діяльність якої пронизувала все суспільство. Україна стала частиною радянської імперії, де суворий централізм і одноосібна влада становили основу тоталітарного режиму.

Сталін і його оточення створили власну теорію побудови соціалізму, у якій не було місця незгодним. Досягнення, хоч і дорогою ціною, певних успіхів в індустріалізації зміцнювали позиції Сталіна. У переважно аграрній країні встановлювати диктатуру пролетаріату було нелегко. Тому сталінський терор в Україні, одній з найбільших національних республік із переважаючим сільським населенням, набув великого розмаху.

Першого удару в Україні було завдано по старій інтелігенції, особливо тих, хто раніше співпрацював з українськими урядами і небільшовицькими партіями. Хоча насправді опозиція сталінському режиму внаслідок тотального контролю була незначною, розпочалися судові процеси із викриттям неіснуючих таємних організацій. Це потрібно було, щоб довести наявність в СРСР ворогів, які загрожують суспільному й державному ладу.

На початку 1929 р. прокотилася хвиля арештів діячів української науки, культури й автокефальної церкви.

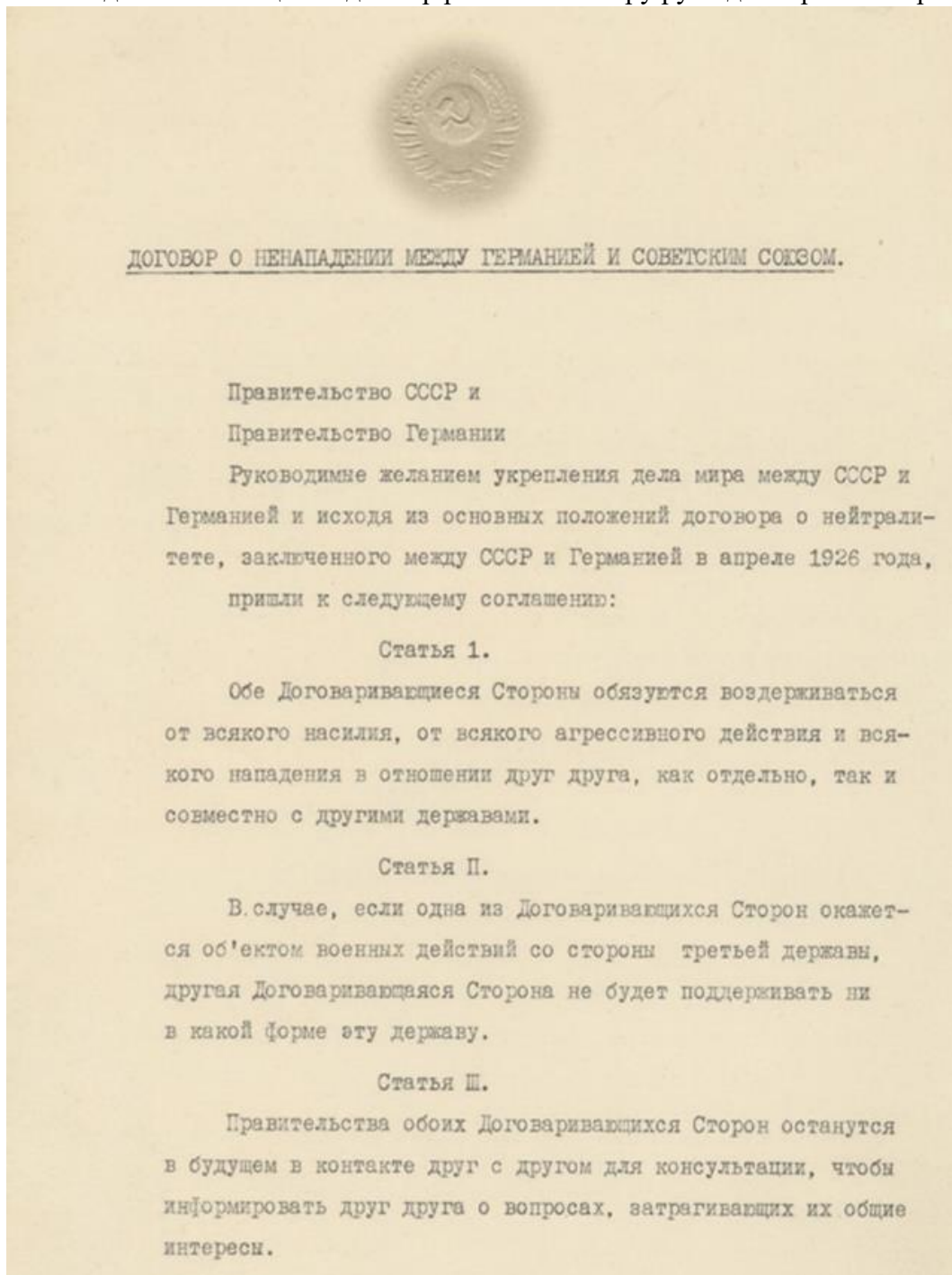
Чи не найбільшою в історії українського народу є трагедія Голодомору 1932–1933 рр. Загнані в колгоспи, селяни змушені були безплатно працювати, у результаті чого зменшився обсяг хлібозаготівель. Тоді в Україну прибула надзвичайна комісія на чолі з В. Молотовим, яка взялася за вилучення всіх запасів зерна, у тому числі посівного. Проводилися подвірні обшуки. Незабаром масовий голод винищив близько 3,5 млн селян.

Хвиля репресій спрямовувалася проти членів партії. Виключення з партії за "ідеологічні помилки" означало розстріл або заслання. Найбільших переслідувань зазнали ті українські комуністи, які активно проводили політику українізації. Але репресій не уникали і учасники боротьби за радянську владу. Більшість керівників КП(б)У і Ради народних комісарів зазнали репресій. Майже весь Центральний Комітет, обраний на XIII з'їзді Компартії України, у 1937 р. був знищений.

У другій половині 1930-х рр. репресії посилились. Їхнім "виправданням" стали теорія загострення класової боротьби в період побудови соціалізму і вбивство С. Кірова.

23 серпня 1939 р. між СРСР та Німеччиною було підписано пакт про ненапад, а також таємний протокол Ріббентропа-Молотова, який визначав зони впливу двох держав у Східній Європі. За цим протоколом, східні польські території (тобто західні області колишньої території України) мали бути передані СРСР.

Радянсько-німецький договір розв'язав Гітлеру руки для агресії в Європі.

- 2 -

Статья 1У.

Ни одна из Договаривающихся Сторон не будет участвовать в какой-нибудь группировке держав, которая прямо или косвенно направлена против другой стороны.

Статья У.

В случае возникновения споров или конфликтов между Договаривающимися Сторонами по вопросам того или иного рода, обе стороны будут разрешать эти споры или конфликты исключительно мирным путем в порядке дружественного обмена мнениями или в нужных случаях путем создания комиссий по урегулированию конфликта .

Статья У1.

Настоящий договор заключается сроком на десять лет с тем, что поскольку одна из Договаривающихся Сторон не денонсирует его за год до истечения срока, срок действия договора будет считаться автоматически продленным на следующие пять лет.

Статья УП.

Настоящий договор подлежит ратификации в возможно короткий срок. Обмен ратификационными грамотами должен произойти в Берлине. Договор вступает в силу немедленно после его подписания.

Составлен в двух оригиналах, на немецком и русском языках в Москве, 23 августа 1939 года.

По уполномочию,
Правительства ССР *За Правительство*
Германии:
В. Молотов *А. Вейсбах*

ХРОНОЛІЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІНИ

1939

23 серпня – укладення між СРСР та нацистською Німеччиною договору про ненапад, що ввійшов в історію як пакт Молотова-Ріббентропа. Таємні протоколи до нього розділяли Центрально-Східну Європу між Гітлером і Сталіним і фактично відкрили шляхи для Другої світової війни.

1 вересня – напад III Райху на Польщу, початок Другої світової війни. У лавах Війська Польського воюють 110-120 тис. українців. Бомбардувань зазнає Львів та інші західноукраїнські міста. Початок Другої світової війни для українців.

17 вересня – напад СРСР на Польщу. За цей час Вермахт в боях з Військом польським встиг просунутись до Бреста і Львова. Радянський нарком закордонних справ В'ячеслав

Молотов вручив послу Польщі в Москві ноту, де стверджувалося, що «...польська держава та її уряд фактично перестали існувати». Також у ноті зазначалося, що «радянський уряд віддав розпорядження головному командуванню Червоної армії надати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно Західної України й Західної Білорусі». Війська Українського фронту під командуванням маршала Семена Тимошенка просувалися назустріч Вермахту, майже не зустрічаючи організованого опору польських військ.

22 вересня – спільний парад радянських і німецьких військ Семена Кривошеїна та Гейнца Гудеріана у Бресті, Білорусь.

28 вересня – укладення Договору про дружбу і кордони між СРСР та III Райхом, перерозподіл сфер впливу на окупованих землях міжвоєнної Польщі.

16 жовтня – впровадження в СРСР медалі «Золота Зірка» – відзнаки Героя Радянського Союзу. За час війни цієї відзнаки удостоїлися понад 2 тис. українців, понад 30 – двічі, а льотчик Іван Кожедуб – тричі.

22 жовтня – початок радянських «виборів» до Народних зборів Західної України. «Голосування» організували політвідділи Українського фронту Червоної армії, до кампанії долучилися понад 50 тис. радянських агітаторів. За «блок комуністів і безпартійних», за офіційною версією, «віддали голоси» 90% виборців, зі 127 депутатів 71 були радянськими солдатами.

26 жовтня – Народні збори західної України одностайно ухвалили рішення про встановлення радянського ладу, воз'єднання з Українською РСР та початок колективізації.

1-2 листопада – Верховна Рада СРСР проголосувала за включення Західної України до складу УРСР.

30 листопада – початок радянсько-фінської («Зимової») війни. Північно-західним фронтом командував Семен Тимошенко, з українців комплектувалися 44-та і 70-та стрілецькі дивізії, перша з яких потрапила в оточення і загинула. Всього з радянського боку загинуло до 40 тис. українців. Українські добровольці, зокрема Юрій Горліс-Горський, воювали й на боці Фінляндії.

1940

10 лютого – Утворення Револьюційного проводу ОУН – розкол ОУН на радикальну фракцію бандерівців ОУН(р)/ОУН(б) та помірковану фракцію мельниківців ОУН(м). Причини: мельниківці були старшими людьми, переважно емігрантами, які питання визволення України пов'язували з доброю волею Німеччини. Бандерівці – то була радикальна молодь, заангажована в безпосередню підпільну роботу на українських землях, яка визнавала тільки політику “доконаних фактів” і безкомпромісної боротьби.

12 березня – укладення Московського миру між СРСР та Фінляндією.

26 червня – Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного відходу робітників і службовців з підприємств і установ», фактичне закріпачення працівників в СРСР, початок підготовки до загальноєвропейської війни.

28-30 червня – відторгнення Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини від Румунії. Ці населені українцями та молдаванами території перейшли під контроль Бухареста 1918 року. Наприкінці червня СРСР оголосив Румунії ультиматум щодо “повернення” цих територій, погрожуючи війною. Румунія була змушена без бою віддати Бессарабію та Північну Буковину, що призвело до урядової кризи та приєднанню країни до гітлерівської “осі”. З частини цих земель утворили Молдавську РСР, решту приєднали до України.

21-22 липня – окупація та анексія Радянським Союзом Литви, Латвії та Естонії. Пізніше на їхньому місці постануть три нові радянські республіки.

2 серпня – офіційне включення Північної Буковини та частини Бессарабії (нинішня південна Одещина) до складу УРСР.

18 грудня – Гітлером підписує директиву № 21 про війну проти СРСР (план «Барбаросса»). Передбачав розгром Червоної армії протягом літньої кількатижневої кампанії та виходу до осені на лінію Архангельськ – Астрахань.

1941

22 червня – напад III Райху на Радянський Союз, Україна стає найбільшим у світі полем бою між тоталітарними режимами.

23-29 червня – найбільша під час Другої світової війни танкова битва (4 тис. танків) в трикутнику Луцьк – Дубно – Броди. Розгром та відступ радянських військ.

24 червня – початок евакуації промислових підприємств з України за Урал.

30 червня – ОУН проголошує у Львові Акт відновлення Української Держави, створює Уряд на чолі з Ярославом Стецьком. 9 липня нацистська влада розігнала цей Уряд й арештувала Стецька. За 4 дні до цього у Кракові був арештований Степан Бандера.

15 липня – 8 серпня – оточення і знищення радянських військ в «котлі» під Уманню. В полон потрапили понад 100 тис. солдат, це було перше велике оточення радянських військ в Україні.

1 серпня – включення Галичини до складу Генерал-губернаторства – так офіційно називалася окупована територія Польщі, що не була безпосередньо приєднана до III Райху.

18 серпня – підриг радянськими військами греблі Дніпрогесу без попередження місцевих жителів. Точна кількість загиблих цивільних досі невідома.

19 серпня – українська територія між Дністром і Південним Бугом під назвою “Трансністрія” перейшла у володіння Румунії – союзниці III Райху.

20 серпня – створення на окупованих вермахтом території Райхскомісаріату Україна зі столицею в Рівному.

21 серпня – взяття загонами повстанського отамана Тараса Бульби-Боровця Олевська на півночі Житомирщини. Утворення в околиці «Олевської республіки», що перебувала під контролем українських повстанців.

28 серпня – початок депортації радянських німців, зокрема з України та Криму.

23 серпня – 26 серпня – оточення і знищення радянських військ в «котлі» під Києвом. В оточення потрапили понад 660 тис. солдат, цей «котел» був і залишається найбільшим оточенням в світовій історії.

15 вересня – початок масових репресій гестапо та СД проти членів ОУН(б). До кінця 1941 р. було заарештовано до 1500 націоналістів на українських землях та за кордоном.

19 вересня – після 71-денної облоги німецькі війська захопили столицю УРСР Київ. Бої за місто тривали з 7 липня. Долю Києва вирішив розворот 2-ї танкової групи і 2-ї армії Вермахту зі складу групи армій «Центр» з західного (московського) напрямку на південь. Тим часом, частини групи армій «Південь» форсували Дніпро біля Запоріжжя, Дніпропетровська і Кременчука. Опинившись на Лівобережній Україні, німецькі війська замкнули кільце оточення, в яке потрапили чотири армії Південно-Західного фронту разом із фронтовим командуванням. Радянські війська залишили Київ, проте вирватися з оточення вдалося не всім.

До 24 вересня, за німецькими даними, під Києвом було взято в полон 665 тисяч осіб. Поразка Південно-Західного фронту відкрила німецьким військам шлях на Східну Україну, у Приазов'я і Донбас.

24 вересня вибухнули адміністративні будинки (зокрема й архітектурні пам'ятки) в центрі Києва – на Хрещатику та прилеглих вулицях, заміновані радянськими саперами. Внаслідок двотижневої пожежі згоріло 324 будівлі, тисячі киян залишилися без даху над головою. Невдовзі радянські диверсанти підірвали Успенський собор Києво-Печерської лаври – пам'ятку XII ст..

28-30 вересня – початок масових розстрілів у Бабиному Яру – символі Голокосту в Україні, здійснених зондеркомандою 4а під керівництвом Пауля Блобеля. Лише впродовж цих двох днів було страчено понад 30 тис. євреїв. Розстріли євреїв, циган, а також українців і військовополонених різних національностей тривали до кінця окупації Києва. Зокрема, протягом 1942 р. нацисти розстріляли 621 члена ОУН (мельниківців), 100 матросів Пінської військової флотилії, 5 циганських таборів. Загальна оцінка страчених у Бабиному Яру варіюється від 70 тис. до 200 тис. осіб.

1 – 29 жовтня – Перша битва за Харків. Загинуло та потрапило в полон 100 тис. радянських солдатів.

10 жовтня – оточення та розгром радянських військ в «котлі» під Маріуполем (або «Азовському котлі». В оточення потрапили понад 100 тис. солдатів, це був третій та найменш відомий «котел» в Україні у 1941 р.

16 жовтня – радянські війська залишили Одесу. Оборона міста тривала від 5 серпня і була чи не єдиною «успішною» радянською операцією – хоча місто довелося залишити, Приморська армія була евакуйована з нього до Севастополя майже без втрат.

28 жовтня – після місячних боїв за Перекоп вермахт проривається до Криму.

30 жовтня – початок німецької облоги Севастополя. 11-й армії Вермахту, що вже захопила Крим, протистояла евакуйована з Одеси Приморська армія та матроси Чорноморського флоту. Протягом 250 днів оборони захисники відбили два з трьох штурмів,

під Севастополем вперше і востаннє була застосована супергармата “Дора” (800 мм діаметром).

3 листопада – підриг Успенського собору Києво-Печерської лаври. Найвірогідніше, вибух організували радянські диверсанти з метою замаху на словацького президента Йозефа Тісо, який того дня відвідав Київ, і зокрема Лавру, з верхівкою німецької окупаційної влади. Однак не виключено, що знищення відбулося за німецьким наказом.

29 грудня – початок десантної операції радянських військ в Криму, звільнення від німецьких військ Керченського півострова.

1942

13 лютого – початок вивезення українців на примусові роботи до III Рейху. Всього за роки війни до німецької промисловості та сільського господарства було залучено майже 2,2 млн українських “остарбайтерів”.

8-16 травня – розгром на Керченському півострові радянського Кримського фронту. Втрати загиблими і полоненими перевищили 160 тис. осіб.

12-31 травня – Друга битва за Харків, невдалий наступ радянських та успішний контрнаступ німецьких військ. Загинуло і потрапило в полон 270 тис. червоноармійців.

20 червня – створення у Ворошиловграді (Луганську) Українського штабу партизанського руху (УШПР) для координації діяльності радянського руху опору в німецькому запіллі.

4 липня – Вермахт захопив Севастополь. Внаслідок того, що була передбачена евакуація лише вищого радянського керівництва та архівів, десятки тисяч бійців були кинути напризволяще. В полон потрапило понад 90 тис. солдат.

22 липня – територія України повністю опинилася під нацистською окупацією.

14 жовтня – символічна дата створення Української повстанської армії – єдиної сили, що під час Другої світової війни боролася за незалежну Україну..

18 грудня – звільнення с. Півнівка на Луганщині – початок вигнання нацистських окупантів з території України.

1943

7 лютого – напад першої сотні УПА на німецьку комендатуру в м. Володимирець Рівненської обл. Перша бойова операція УПА.

14 лютого – вигнання нацистських окупантів з Луганська (тоді – Ворошиловград).

15 лютого – 14 березня – Третя битва за Харків. В перші два дні успішний радянський наступ вигнав нацистських окупантів з міста, 19 лютого розпочався контрнаступ Вермахту. Місто знову було захоплено, радянські сили втратили 100 тис. вбитими і полоненими.

31 січня – початок “Степового рейду” радянського кавалерійського партизанського з’єднання Михайла Наумова. До 5 квітня кавалеристи з боями пройшли 2396 км по окупованих територіях Орловської, Курської (Росія), Сумської, Полтавської, Одеської, Вінницької, Київської, Житомирської та Поліської (Білорусь) областей.

12 червня – початок «Карпатського рейду» радянського Сумського партизанського з’єднання Сидора Ковпака в гірські райони Станіславської області з метою диверсій на

нафтопромислах й ініціювання розвитку партизанського руху в глибокому німецькому тилу. Рейд тривав майже 100 днів.

Липень – німецька антипартизанська операція обер-групенфюрера СС Еріха фон дем Баха проти загонів УПА на Волині.

21-25 серпня – III Надзвичайний великий збір ОУН(б), на якому було прийнято нову програму організації, засновану на поєднанні принципів боротьби за національне та соціальне визволення від нацизму та більшовизму з елементами демократії. Головним гаслом ідеології ОУН(б) і УПА стало: “Воля народам! Воля людині!”.

13-23 серпня – Четверта битва за Харків, вигнання нацистських окупантів з міста. Бої на околицях тривали до 30 серпня.

26 серпня – початок «Битви за Дніпро», масоване застосування радянським командуванням «чорносвітників» або “чорнопіджачників” – наспіх мобілізованого, ненавченого і неозброєного місцевого чоловічого населення. Точна кількість загиблих досі невідома.

2 вересня – вигнання нацистських окупантів з Сум.

7-9 вересня – один з найбільших боїв куренів УПА проти нацистів під с. Радовичі Волинської обл. За три боїв із застосуванням артилерії, бронетехніки та бронепотяга окупанти втратили 75 солдатів, але не змогли розбити повстанців.

8 вересня – вигнання нацистських окупантів з Донецька (тоді – Сталіно).

21 вересня – вигнання нацистських окупантів з Чернігова.

23 вересня – вигнання нацистських окупантів з Полтави.

25 жовтня – вигнання нацистських окупантів з Дніпропетровська.

6 листопада – вигнання нацистських окупантів з Києва. Взяття міста відбулося до чергової річниці жовтневого перевороту, відтак без врахування тактичної ситуації, що призвело до численних невинуватених жертв.

21-22 листопада – проведення в с. Ілляшівка на Рівненщині Першої конференції поневолених народів Східної Європи й Азії за участі представників 17 національностей, які перебували в УПА. Конференція ухвалила низку постанов, які розкривали концепцію спільного фронту поневолених народів проти німецького та радянського імперіалізмів та перебудови Європи й СРСР на базі незалежних національних держав.

14 грудня – вигнання нацистських окупантів з Черкас.

30 грудня – вигнання нацистських окупантів з Запоріжжя.

31 грудня – вигнання нацистських окупантів з Житомира.

1944

8 січня – вигнання нацистських окупантів з Кіровограда.

2 лютого – вигнання нацистських окупантів з Рівного.

2 лютого – вигнання нацистських окупантів з Луцька.

4 березня — Верховна Рада УРСР ухвалила закон про утворення власного Народного комісаріату закордонних справ.

13 березня – вигнання нацистських окупантів з Херсона.

20 березня – вигнання нацистських окупантів з Вінниці.

25 березня – вигнання нацистських окупантів з Хмельницького (тоді – Проскурів).

29 березня – вигнання нацистських окупантів з Чернівців.

10 квітня – вигнання нацистських окупантів з Одеси.

13 квітня – вигнання нацистських окупантів з Сімферополя.

16 квітня – вигнання нацистських окупантів з Тернополя.

9 травня – вигнання нацистських окупантів з Севастополя. Окремі частини Вермахту боронилися на узбережжі до 12 травня, доки не були евакуйовані.

18-20 травня – комуністичний режим депортує абсолютну більшість кримськотатарського народу з Криму до Середньої Азії – приблизно 200 тис. осіб.

31 травня – 6 червня – антипартизанська операція частин 7-ї танкової дивізії Вермахту проти УПА в Чорному лісі неподалік Станіслава (Івано-Франківська).

28 червня – радянська влада депортувала болгар, вірмен, греків та представників інших народів з Криму.

6-16 липня – найбільші бої в Галичині між загонами УПА під командуванням Василя Андрусика-”Різуна” та німецько-угорськими військами в районі г. Лопата на стику Дрогобицької та Станіславської обл. Окупанти втратили понад 200 бійців.

11 липня – створення Української головної визвольної ради (УГВР) – підпільного вищого політичного органу воюючої України.

27 липня – вигнання нацистських окупантів з Івано-Франківська (тоді – Станіслав).

27 липня – вигнання нацистських окупантів зі Львова.

27 жовтня – вигнання нацистських окупантів з Ужгорода.

26 листопада – перший з’їзд делегатів Народних комітетів Закарпатської України в Мукачевому, маніфест про возз’єднання Закарпатської України з УРСР.

28 листопада – визволення с. Ботфалва і Тарнівці (Закарпаття) – завершення вигнання нацистів з території України

1945

4-11 лютого – Ялтинська (Кримська) конференція союзників (Рузвельта, Сталіна та Черчблля), розробка принципів післявоєнного облаштування світу, узгодження радянсько-польського кордону по “лінії Керзона” (визнання Західної України частиною УРСР).

25 квітня – установчі збори Організації Об’єднаних Націй. УРСР та БРСР стали єдиними радянськими республіками, які отримали в ООН окреме представництво.

8 травня – капітуляція нацистської Німеччини, завершення війни в Європі

9 серпня – СРСР вступає у війну проти Японії.

2 вересня – капітуляція Японії, завершення Другої світової війни. Від СРСР Акт капітуляції підписував генерал Кузьма Дерев’янка з Уманщини. Згодом досліджував місця атомних бомбардувань у Хіросімі та Нагасакі.

20 листопада – початок засідань Міжнародного військового трибуналу над головними нацистськими військовими злочинцями в Нюрнберзі. Згідно з його вироком від 1 жовтня 1946 р., 12 підсудних отримали смертні вироки, троє – довічне ув’язнення, четверо

– ув'язнення строком на 10-20 років. Трьох обвинувачених виправдали. Нацистські документи про репресії проти українських націоналістів фігурували на суді як докази вини гітлерівців.

Зі звільненням території від загарбників розпочалася **відбудова** народного господарства. До кінця 1945 р. було відновлено 44 % довоєнних потужностей машинобудівної і 30 % легкої промисловості, уведено в дію 123 великі й 506 дрібних шахт Донбасу. Проводилися певні роботи і по відновленню житлового фонду, шкіл, вузів, медичних закладів.

Однією з визначальних рис політичного життя України було зміцнення адміністративно-командної системи, стержнем якої була комуністична партія. На 1 січня 1946 р. КП(б)У налічувала 320 тис. членів, і її кількість неухильно зростала. Партійний апарат прагнув установити тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя.

У лютому 1947 р. були проведені вибори до Верховної Ради, унаслідок чого відновилися традиційна для мирного часу структура вищих органів державної влади. У грудні 1947 р. відбулися вибори до місцевих рад. Водночас було скасовано органи управління воєнного часу. Реорганізовувалася система управління промисловістю і сільським господарством. У 1946 р. Раду Народних Комісарів було перейменовано у Раду Міністрів УРСР.

Підприємства і установи переходили на нормальний режим роботи. Скорочувалися асигнування на оборону. Промисловість переходила на випуск мирної продукції.

У березні 1946 р. Верховна Рада УРСР затвердила п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946–1950 рр. Модель відбудови господарства була копією індустріалізації з усіма її недоліками. Нехтуючи потребами і можливостями людей, план передбачав менше, ніж за 5 років (експерти вважали, що Радянському Союзу для відбудови потрібно декілька десятиліть) відбудувати зруйновані райони, відновити довоєнний рівень промислового і сільськогосподарського розвитку і навіть його перевищити (підвищити продуктивність праці на 36 %). Обсяг капіталовкладень на п'ятирічку становив 65 млн крб, що перевищувало рівень капіталовкладень за три передвоєнні п'ятирічки. Таким чином, виснажене війною населення змушене було працювати на межі фізичних можливостей.

Особливості відбудови в Україні:

- ✓ значні масштаби відбудовчих робіт, більші, ніж у будь-якій іншій країні Європи;
- ✓ розрахунок лише на власні сили й ресурси Радянського Союзу, а не на зовнішню допомогу. "Холодна війна" робила неможливим використання західної, перш за все американської, фінансової та технічної допомоги;
- ✓ під час відбудови ставка робилась на важку промисловість та енергетику (80 % капіталовкладень) за рахунок легкої промисловості, соціальної сфери та сільського господарства (на розвиток останнього відводилось лише 7 % капіталовкладень);
- ✓ відбудова здійснювалася централізовано за чітким державним планом;

- ✓ економіка України відбудовувалась не як самостійний, замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Крім того, завдяки розвитку нових промислових центрів СРСР за Уралом та у Казахстані частка України в загальносоюзному виробництві знизилася з 18 % у довоєнний період до 7 % у 1945 р.;
- ✓ вагома роль у цьому процесі належала адміністративно-командній системі. Саме вона давала змогу за короткий проміжок часу мобілізувати і зосередити значні матеріальні й людські ресурси на певному об'єкті;
- ✓ непропорційно велика роль ідеології, яка знаходила свій вияв у широко- масштабних мобілізаційно-пропагандистських заходах – соціалістичних змаганнях, рухах передовиків і новаторів;
- ✓ ускладнення відбудовчого періоду голодом 1946–1947 рр.;
- ✓ нестача робочої сили, а особливо кваліфікованої, сучасного устаткування, обладнання і технологій.

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін. Ця дата стала початком процесу, що згодом отримав назву "відлига" – процес спроб лібералізації суспільно-політичного життя, проведення значних соціально-економічних реформ. Розвиток і поглиблення цього процесу стали основою десталінізації тобто відходу від найбільш одіозних проявів сталінського тоталітарного режиму. Найбільш радикальних рис цей процес набув після XX з'їзду КПРС (1956 р.).

Складові десталінізації.

- ✓ Ліквідація системи ГУЛАГу, припинення масових репресій.
- ✓ Амністія. Реабілітація незаконно засуджених.
- ✓ Реформа силових відомств. Упровадження в їх діяльність принципу законності.
- ✓ Послаблення ідеологічного тиску. Тимчасове припинення кампанії проти "українського буржуазного націоналізму".
- ✓ Децентралізація управління. Послаблення командно-адміністративної системи.
- ✓ Розширення прав і повноважень союзних республік. Зростання частки українців у партійному і державному апараті. Зростання впливу української партійно-державної еліти в союзному керівництві.

Із приходом до влади Л. Брежнєва в жовтні 1964 р. була здійснена спроба економічного реформування радянського суспільства. Батьком економічних реформ став О. Косигін. Не зачіпаючи стовпів командно-адміністративної системи, він намагався інтенсифікувати базові галузі народного господарства за рахунок переведення виробництва на господарський розрахунок та матеріального заохочення трудових колективів. Реформи 1966–1970 рр., не зважаючи на їх досить перманентний характер, дали певні результати. Восьма п'ятирічка (1966–1970 рр.) виявилася найрезультативнішою за всі попередні 35 років. Промисловість України освоїла 440 зразків нової техніки, було введено в дію 30 повністю автоматизованих виробництв, більше 3 тис. цехів та дільниць, 8 тис.

автоматичних і напіваавтоматичних ліній, знято з виробництва 1,1 тис. найменувань застарілої техніки. Ця п'ятирічка була названа фахівцями "золотою".

Після підписання Радянським Союзом у серпні 1975 р. заключного документа в Гельсінкі (офіційна згода тоталітарної влади шанувати громадянські права своїх підданих) у країні активно поширюється дисидентський рух. Повірівши в лібералізацію радянського ладу, дисиденти почали організовувати легальні групи й об'єднання, які, на їх думку, мали наглядати за дотриманням прав людини в СРСР. Перший Гельсінський комітет було засновано в Москві в травні 1976 р. Незабаром з'явилися аналогічні організації в Литві, Грузії, Вірменії. Між різними дисидентськими групами встановилися тісні зв'язки. У липні 1976 р. члени московської групи О. і В. Гінзбурги приїхали до Львова, щоб відвідати сім'ю українського політв'язня І. Геля. Перебуваючи в Західній Україні, вони обговорювали з українськими дисидентами можливість створення організації для контролю за дотриманням прав людини в Україні. В українських дисидентів був і власний досвід такої діяльності, пов'язаний зі створенням у грудні 1971 р. громадського комітету захисту Н. Строкатої-Караванської. 9 листопада 1976 р. М. Руденко, О. Бердник, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, Н. Строката-Караванська, О. Мешко, М. Матусевич, М. Маринович, О. Тихий проголосили утворення Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ).

Після смерті Генерального секретаря ЦК КПРС К. Черненко в березні 1985 р. на посаду керівника КПРС та СРСР було обрано М. Горбачова. Саме за його ініціативою розпочалася перебудова в СРСР (квітень 1985 р.). Перебудова мала охопити п'ять провідних сфер життєдіяльності суспільства, економіку (перехід від екстенсивних методів господарювання до інтенсивних), внутрішню політику (демократизація суспільного життя та народовладдя), зовнішню політику (припинення "холодної війни" та побудова спільного європейського дому); соціальну сферу (покращення матеріального та культурного добробуту населення); ідеологію (ліквідація цензури, гласність, вільний вияв думки громадян). Теоретично ідеї перебудови мали шанс на реалізацію, але, як показало життя, крім загальних декларацій, М. Горбачов так і не зміг протягом шестирічного періоду висунути будь-яку практичну концепцію реформування радянського суспільства.

Перебудова швидко зайшла в глухий кут, поглибила суспільно-політичну, економічну та національну кризи, завершилася розпадом СРСР. Партійне керівництво України на словах однозначно підтримувало дії кремлівського керівництва, а насправді певний час блокувало перебудовчі процеси в Україні.

Перебудова мала чотири етапи: березень 1985 р. – січень 1987 р. – перебудова здійснюється під гаслом "більше соціалізму"; 1987–1988 рр. – основний лейтмотив – "більше демократії"; 1989–1990 рр. – розмежування і розкол у таборі провідників перебудови; 1991 р. – перемога радикал-реформізму, розпад СРСР.